

„S a langyos szélben felszárad a mult...”¹

A S O Á E M L É K E Z E T É N E K K E Z D E T E I S Z O M B A T H E L Y E N

„Vezényszavak hallatszottak. A vagonajtókat a csendőrök lezárták és lelakatolták. A kenyér és a konzerv ígéret maradt. Néhány sípjelzés és a vonat egy-kettőt rándult és lassan elindult. Ahogy kinéztem a vagon bedrótozott felső ablakán, egy kis salakdomb tetején megpillantottam Fördöst, Palkót és a város javadalmi hivatalának néhány tisztviselőjét. A domb mellett állt a polgári ruhás csendőrpribék. Nézték a lassan kifelé gördülő vonatot. Palkó széles arccal nevetett és valamit beszélt. A többiek szótlanul, egykedvűen nézték a vonatot.

A pálya mellett egy hulla feküdt és néhány gyermekkocsi hevert, amely nem fért be a vagonba. Gyermekkocsi és halott. Kezdet és a vég. Milyen ellentétes fogalmak. Akkor még nem is sejtettem, hogy milyen közel voltak egymáshoz. Nem tudtam elképzelni, hogy még a csecsemők is milyen közel voltak a halálhoz. Néhány napon belül csecsemőre és aggastyánra ugyanaz a sors várt.”² Ezekkel a drámai képekkel, mondatokkal zárul 1944. július 4-én Hacker Iván ötvenes években magyar nyelven írt, de csak 2001-ben napvilágot látott visszaemlékezése a szombathelyi zsidóság sorsáról. Lényegében egy évszázados történet zárult le akkor.³ Törvénnyel (1840. évi 29. tc.) engedtetett be a város akkori területére a zsidóság, és hatályos jogszabályokkal deportáltak. A halálba, a megsemmisülésbe küldték őket a Magyar Királyság kormány és rendészeti szervei. Mindenki érezte, ha lesznek is visszatérők a haláltáborokból vagy a munkaszolgálatokból, azok nem folytathatják ott, ahol a történet véget ért.

1945 májusától aztán lassan visszatértek az első túlélő csoportok, kik német területekről, kik utóbb orosz hadifogságból. A maradék zsidóság újra elindította hitközségi életét. Szembesülhettek a kialakult helyzettel, a tragédia mélységét első pillanatban még fel se fogták.

„1944 július 4 feledhetetlen dátum Szombathely történetében! Ezen a napon a középkor tért vissza a város falai közé, hogy kitaszítsa az országból a »megbélyezett sereget«” – írta Vát Jenő a tragikus események első évfordulóján a Szabad Vas megye napilap hasábjain. – ... 1945 július 4-én gondoljunk rájuk. Ha az aggokra gondolunk, jussanak apáink az eszünkbe, ha csecsemőkre, jussanak eszünkbe a gyermekeink, ... Július 4-én gondoljunk a halálra, amely végigkaszált az ártatlan emberek százezerein és az életre, amelynek folyója kell tovább!” Tudomásunk szerint ez az első írás a második világháború után, amely a helyieket nem csak emlékezésre, hanem folytatásra buzdította. Bár ez utóbbi a megváltozott viszonyok és a tapasztalatok tükrében nem akármilyen feladatot jelentett. Maga az újságcikkíró is, aki nemcsak Auschwitz-Birkenaut, de más német hadiüzemek poklát is megjárta, nagyon jól tudta ezt. Az említett esztendőben elveszítette feleségét, édesapját, testvéreit és széles rokonságát, még a (művész)nevét is megváltoztatta; Heimlerről Vát Jenőre. A választás – ha akarom – az eltörölt múltat idézte, egykori apjai nagyapja Váton volt bérlő, innét került a család a vasi megyeszékhelyre. Heimler/Vát Jenő a maga természetességével jelölte

ki az emlékezés napját, július 4-ét, még akkor is, ha tudjuk, hogy a valóság ennél megalkuvóbb, mert nem e napon fognak emlékezni a szombathelyi zsidóság elpusztítására, hanem az azt követő hétvégén, vasárnap.

A fiatal Heimler ugyanazokat a dilemmákat élte át, mint kor- és sorstársai. Lehet-e, érdemes-e újrakezdeni itt az életet? A halottak árnya, az emlékezés fájdalma mennyire terheli meg a jelent, az új kezdetét. A gyász, a fájdalom, az emlékezés és a felejtés egyszerre kavargott az emberi lelkekben. Heimler Jenő, vagy, ahogy a családban emlegették Jancsi, a költő, akinek már két verseskötete is napvilágot látott a világháború előtt (Örök hajnal. Szombathely, 1939, Vallomás a Szóhoz. Budapest, 1943), ezeket az érzéseket, gondolatokat a költészet eszközeivel fogalmazta meg. Harmadik kötete Napfogyatkozás után címmel már 1945 őszén napvilágot látott a fővárosban, a Vox Humana Kiadónál. (A szerző eredeti, több helyen a nyomtatott változatot is kijavító példányán az 1945. november 30-iki dátum olvasható.) A honi soá-irodalom egyik első napvilágot látott műve lehet ez a verseskötet, még akkor is, ha csak pár költemény utal a lezajlott, átélt borzalmakra. A címadó Napfogyatkozás után versében ez olvasható:

*„Nekem még éjszaka susog,
De a Duna felett már ébred a nap. ...*

*Akkor nyár élt és élt a halál,
Lángnyelvek keresték a fekete eget,
apák és testvérek hamuja szállt
a villansövények huzala felett,
és egyre csak vakult és éjbe hullt az élet.
A nap évezredes kohója kihült,
s igába törve mind, a büszke népnek,
szemén a végzet égett álma ült ...*

*Jó most elmondani, hogy az éjszakában
Kekeny sáv hasad a nap vakult szemében
hogy útjára indul romok felett
Keserű könnyem s halódó vérem,
hogy szemed mutatja halott száz színével
az elment idő bűnös éjjelét,
és szemem mutatja száz élő színével
az ébredő fények fényjelét.”*

*Már csend alszik bennem, megnyugszik a mélység
S a langyos szélben felszárad a mult....”*

A személyes emlékezés megrendítő példája atyjától búcsúzó verse. Heimler Ernő (1879–1944) ortodox vallású, szociáldemokrata ügyvéd, aki a századelőn a cionista gondolat szombathelyi meggyökereztetésében is komoly szerepet játszott. A német megszállás után több elvtársával együtt, még 1944 májusában letartóztatták a magyar hatóságok, és Nagykanizsára internálták, örökre eltűnt.⁴

„Legyen a Tied ez az őszi ének,
Nézd ... vének lettek itt az emberek ...
ráncaik mögött kitárt sírok állnak,
pupilláikból ellobbantak az álmok ...

... Hát kidobott a nép, amelyért síkraszálltál,
s akartad, hogy itt ne álljanak bitófák,
hanem bölcs és ősi rend honoljon végre ...
Látod – kár volt ... ez lett a vége,
hogy hálából és tiszteletből
Hajbókolva és kalaplevéve
Rabbilincsbe fűzött Öregúr ...
Régi harcos – nagy idealista
Most mea culpázva sírnak Téged vissza...

Asszonyodnak volt igaza ... lásd be ...
Nem érdemes a népért harcbaszállni,
Húnyt szemmel kell itt az utcánkon járni,
hogy ne lássuk meg itt a nyomort és a közönyt
De Te messze láttál, túl a sok határon
Mert láng hevített kora ifjúságban
Te érzékelted Páris Eiffel tornyát
s tárt füllel hallottad Moszkvából
Hulló bilincsek szavát
Hát hinteni akartad vak éjszakába
Vak népnek a fényt: a demokráciát!

Nem tudom, hogy merre van a sírod?
És nem tudom, hogy ölel-e a föld?
Hogy hová hulltál az utolsó percben,
Mikor az élet éjszín könnyet ölt ...
Jaj, nem tudom, hogy érezted-e akkor,
hogy puszták felett is virrad a nap
s csodás erővel pattannak a láncok
És felsikoltanak szabadult szavak ...

Isten Veled ... öreg szocialista!
Ne félj, már nem úr a rideg erő ...
Már nem ráncigálnak éjszakáinként
Elvtársak az ágyakból elő.
Kihúnyt a vér ... és lassú lüktetéssel
Dobogni kezd az új világ szíve ...
Szervusz apám ... vidd ezzel a verssel
Az új világ szavát ... fel – a messzibe ...

(Vát Jenő: Isten veled, Apám!)

Mikor a kötet versei napvilágot láttak, Heimler Jenő már elhagyta szülővárosát és a fővárosba költözött. Neki nem sikerült itt folytatni. Ha tetszik, ha nem, mégis nevéhez kapcsolódik a helyi emlékezet megalapításának a nyilvános szándéka, gondolata még akkor is, ha úgy tűnik, a későbbi megemlékezéseken már nem vett részt – pontosabban erre utaló adatunk nincs.⁵

1945–46-ban a zsidó sajtó is sokat foglalkozott a problémával, melyik naphoz is lehetne kapcsolni a vézskorszak emlékezetét.⁶ (Ti. ezt a kifejezést választotta a magyarországi zsidóság a héber soá magyar fordításaként közvetlenül a második világháború után.) A dilemmát felülírta a megmaradt, vidéki zsidó közösségek akarata, mert ők ahhoz a naphoz kötötték, amikor megtörtént az ottani zsidóság elszállítása. Így egy országos emléknap helyett, más-más lokális nap lett a gyásznapi, a Jahrzeit. A keleti országrészekén, ahol nagyobb volt a XX. század első felében az ortodox hitközségek súlya, ott sok visszatérő ragaszkodott a zsidó naptárhoz, ami még „mozgóbbá” tette a gyásznapot.

A második évfordulón már megtörtént az emlékezet helyének kijelölése is. A világháborús bombázások nemcsak a város lakásállományát pusztították el, hanem a közösségi intézményeit, épületeit is. Bombatalát érte a neológ hitközség házát, de komolyan megsérült a kongresszusi zsinagóga is, igaz, teljes kifosztásában a főszerep már a Vörös Hadsereg katonáinak jutott.

1946. július 7-én, vasárnap, ünnepélyes körülmények között avatták fel a Rákóczi Ferenc utcában a romos és használaton kívüli neológ zsinagóga balszárnyához épített „*a komor egyszerűségében is impozáns*” deportált mártírok emlékművét.⁷ Hoch István alkotása a fővárosi Dohány utcai templom szomszédságában álló Hősök Csarnokának építészeti megoldását idézte. A szombathelyi gettó egykori területén álló oszlopon a menóra felett elhelyezett márványtábla szövege emlékeztette a városlakókat arra, hogy e helyről 4228 zsidót hurcoltak el az auschwitzi haláltáborba, a gázkamrákba. A deportáltak emlékművét szimbólumnak és tanulságnak szánták, hogy ne feledje a város lakossága a barbár idők szörnyűségeit.

A tábla leleplezésénél tartott hivatalos ünnepségen teljes spektrumukban felvontak a korabeli hivatalosságok. A hatalmi politikai elit; a SZEB helyi szovjet referense, Lvov tábornok, Safrankó Emánuel vármegyei főispán, Kovács József alispán, a magukat demokratikusnak nevező pártok képviselői, valamint Németh István Szombathely város polgármestere és a református és az evangélikus gyülekezet lelkeszei. A korabeli, helyi napilapok (Szabad Vasvármegye, Új Vasvármegye) nem szóltak országos deputációkról, sem a politikai szervezetek (pártok és civilnek gondolt szervezetek), sem a zsidó szervezetek részéről, de nem utaltak a katolikus egyház jelenlétére sem. Egyszerű, helyi eseménynek számított, ahol a fennmaradt fényképek alapján csak pár száz fő lehetett jelen. A szónokok a helyi zsidó hitközség regnáló vezetőiből és a politika hivatalos képviselőiből kerültek ki. Az izraelita vezetők nagy része olyan személy volt, aki maga is aktív szerepet játszott az 1944-es, tavaszi eseményekben. Közvetlenül a helyi Zsidó Tanácson keresztül irányította, terelte, ellenőrizte a kábult sokaságot. Ez az örökség erősen meg is határozta az emlékezet tartalmát, a kollektív emlékezet kijelölésével kezdetét is vette az emlékezet ellenőrzése. Vályi Manó a hitközség akkori elnöke, a törvények értelmében 1944 tavaszán kivételezett zsidó volt, így rá más szabályok vonatkoztak, pl. nem kellett a gettóban laknia. Ő Magyarországon élte át a borzalmakat. Talán nem véletlen, hogy az újsá-

gok Hacker Ivánnál jegyezték meg, hogy „megrázó beszédet” mondott. A titok valószínű a szónok ethoszában, hitelességében rejlett, ő valóban megjárta Auschwitz poklát, míg dr. Dénes Imre a munkaszolgálatos sorsot jelenítette meg hitelesen. Sajnos az orátorok beszéde nem maradt fenn, csak egy-egy fordulattal céloztak a tartalomra. Míg Vályi Manó a „*mi nyomorúságunk és gyászunk örök*” gondolattal utalt a zsidóság emlékezet kötelességére, addig Dénes Imre a letűnt rezsim huszonöt évéből vezette le az antiszemitizmus dühöngését és a zsidóság tragédiáját. Az egyházi álláspontok megjelenítése elsősorban Horovitz József rabbira valamint a református és az evangélikus egyház papjaira hárult. Az előbbiről úgy írtak, mint a Dunántúl egyetlen soát túlélő rabbija. A történet szépséghibája, hogy ő a Kaszner-akció részeként a fővárosba került 1944 júliusában.

A politikai élet szereplői világgépüknek megfelelően interpretálták a tanulságokat, az év eleje óta regnáló főispán Safrankó Emánuel arra hívta fel a figyelmet, hogy aki faji kérdést akar, az alássa az ország jövőjét. Reismann Ferenc a főbűnösök számonkérését (sic!) kérte, míg Gombis Antal olyan Magyarországot vizionált, ahol ilyen különbség többé nem lesz az emberek között.⁸

A szociáldemokrata lap az eseményből inkább saját történelmi szerepének fontosságát, elnyomottság-tudatát és élményét, identitását hangsúlyozta, s ezért helyezett külön hangsúlyt az elhunyt egykori párttagok – dr. Mosonyi Dezső, dr. Heimler Ernő, Gerő István, Gerő Benedek, Geisler István, Löwenshon Jenő, Löwenshon Géza, Lukács Béla, Deutsch János – emlékének ápolására.⁹

Az emlékmű leleplezése kapcsán alig látható sajtópolémia, ez részben a lapok jellegéből adódott. A pártok ellenőrzése alatt álló sajtótermékek hírújságként jelentek meg¹⁰, alig található bennünk egy-egy glossza vagy vezércikk, mindent a lázas, izgága hírgyártás hatott át, amely gyakran lehetővé tette a politikai álláspontok elhomályosítását.

A tanulság levonása, úgy tűnik, a Szabad Vasvármegye tudósítójára Lelovich Jenőre hárult. „*Eszteendő, évtizedek rengeteg hazudozása, félrevezetése után kiderül, hogy mi a megoldás. ... Felelős az elit a magyar nép nem akarta a háborút, ahogy nem akarta a magyar zsidóság sem. ... A deportáltak emlékműve szimbólum és tanulság. A demokrácia irányába fejlődő szombathelyi társadalom kifelé jelképnek értelmezve az alkotást, amely időtlen időig emlékeztet barbár idők szörnyűségére. A tanulság pedig legyen az, hogy minél erőteljesebben haladjunk a demokrácia útján,...*”¹¹ Sikerült egyszerű összefüggésben feloldani a bonyolult „rejtélyt”. Az elit a felelős a történekeért, és a demokrácia lesz a gyógyír. Bár egyes szónokok szóltak a közönyről és a passzivitásról, (értsd: a magyar társadalom szerepéről,) de ezt a kérdést nem volt célszerű alaposan megbolygatni. A populista módszerek és formulák gyakran vezetnek sikerre.

A kontextus sem volt kedvező a méltó megemlékezés számára. A megszálló hatalom súlya, a napi gondokkal való állandó szembesülés, az ellátási problémák, a végtelenített pártpolitikai harcok felmentést adtak a társadalomnak a múlttal való szembenézés alól. A nagy kérdés, hogy miért történt az, ami történt 1944-ben a zsidóságé maradt.

Két tényező különös hátteret adott az eseményeknek: egyrészt a még folyton zajló népbírósi perek sokasága, ahol már igazi hétköznapi szereplők kerültek az igazságszolgáltatási gépezet őrlőkövei közé, másrészt a felszínre törő antiszemitizmus valósága, a kunmadarasi pogrom.¹²

Az előbbire utalva a Szabad Vasvármegye újságírója, Gábor Zsigmond azt írta: „Még ügyvédek, akik ezeknek (sic!, ti. háborús bűnösök) a védelmét nemcsak hivatalból, hanem meggyőződésből, az igazság tudatában látják el és vannak népbírák, akik csúrik csavarják az ügyet, húzzák halasztják a demokráciánk dicsőségére az akasztófa helyett.”¹³ Egyben követelte a bujdosó Lingauer Albin elfogását, és Fördös Kálmán, valamint Palkó István példás megbüntetését. (Paradox módon pár nappal később a 8 évre ítélt Palkó éppen megszökött a szombathelyi kórházból, ahol betegsége miatt kezelték.)¹⁴

Az antiszemitizmus felszínre törése talán még félelmetesebbnek tűnt, mert mindeki érezte, hogy izzik a hamu alatt a parázs. A kibeszéletlen probléma, ami csak egy-egy elszólásban tört, törhetett felszínre a későbbiekben is. A ritka pillanatok egyike, amikor Vályi Manó fia, Gábor ragadott tollat egykori iskolatársának, Szász Ernőnek címezve nyilvános levelét. Az írásból érezhető a kimondatlan konszenzus, amiben a helyi zsidóság gondolkodott az antiszemitizmus kérdéséről a második világháború után. Képesek vagyunk felejteni, ha többé ez az ügy nem kerül terítékre. „Nem tartozom, azok közé, akik előítéletszerű bosszúvággal néznek rád, vagy bárki mérges, sőt a megbékélés érdekében hajlandó vagyok mindent elfelejteni, ami azóta, hogy a premontrei gimnáziumot elhagytuk velünk és általunk történt.”¹⁵ Úgy tűnik, a felejtés adhatja a múltra a legjobb gyógyírt. Bár olvasható a történet egy zsarolási kísérletnek is, ahol az egyik fél magához ragadta a tematizálást, és a másik vélt, vagy valós lépéseit, szavait képes bármikor ellene felhasználni. Mindehhez szorosan kapcsolódott egy latens állami támogatással működő aszimmetrikus emlékezetpolitika, ahol azon közösségeknek, akiknek szintén sok ártatlan áldozata volt a világháborúban (pl. a bombázások következtében), azoknak a kollektív emlékezését tiltották, csak az egyéni gyásznak adtak teret, ha adtak. Ez a helyzet inkább az irigységet, és az elkülönülést erősítette és nem a konfesszionális közösségek megértő közeledését.

A következő esztendőben, 1947. június 8-án a Bercsényi utcai zsidó temetőben egy bensőséges hangulatú ünnepségen leplezték le a vasi munkaszolgálatosok emlékművét, ezzel megteremtették a másik emlékhelyet is a vasi megyeszékhelyen. Az érdeklődés a fotók alapján és részben a helyszín méretei miatt is még szerényebbnek tűnt. A szónokok személye nem módosult; Hacker Iván és Dénes Imre, bár a politika, ahogy illik, protokolláris formában megjelent.¹⁶ A munkaszolgálatos sorsa, keserve kevésbé mozgatta meg a magyar társadalmat, a katonai veszteségek (hadifogság, kényszermunka – malenkij robot) és a tragédiák terén nekik is lett volna mondandójuk.

1947 júliusában, a gyásznapon a mártírok szellemét az egykori muszos Gábor Zsigmond, a Szabad Vasvármegye újságírója így idézte meg: „Lelketek itt bolyong, most közöttünk a szeretett városunkban és hűségtek lengi körül ezt az emlékművet. Emlékezni fogunk örökre Reátok, de azokra is, akik miatt el kellett pusztulnotok. ... Nem felejtünk, hogy az emlékezés kínjai örökre ébren tartsák a reakció elleni gyűlöletünket, fokozza harcunk erősségét a magyar demokrácia ellenségei ellen, a magyar dolgozók boldog hazájának megteremtéséért.”¹⁷

A másik, a szociáldemokrata lap erről így írt, „három esztendeje annak a szörnyű napnak, midőn az embertelenség, a faji gyűlölet orgiáját ült ebben a városban is. Minden emberi méltóságunkból kivetkőzött egyének kegyetlenkedésükkel a borzalmas szenvedések sorozatát mérték a zsidóságra. Ebben a szadista gyűlöletben élte ki magát a faszizmus azokban az órákban, mikor már mindinkább látható volt, hogy a demokratikus népek

hősi szabadságharca előbb-utóbb mag alá gyúri a fasizmust. A zsidóság üldözése, a haláltáborok és a gázkamrák kínjai, a deportálások embertelensége, a szervezett tömegmészárlás mind megannyi bizonyítékai az elmúlt rendszer népellenes uralmának és vérrel rajzolt figyelmeztető, hogy mindent el kell követni emberi méltóságunk, politikai és gazdasági jólétünk védelmére azért, nehogy a fasizmus bármilyen megjelenési formája csak egyetlen percre is felüssze a fejét, akár idehaza, akár a világ bármelyik sarkában. Mi magyar szocialisták, akiknek soraiból számos deportált került ki, akik igazán együtt tudunk érezni az üldözöttekkel, ezen az évfordulón újra megerősödünk azon hitünkben, hogy helyes úton járunk és újabb erőt merítünk a gyűlöletmentes emberbaráti szereteten, szocialista megértésen felépülő demokrácia kialakításáért vívott harcokhoz.”¹⁸

A vizsgált, helyi pártsajtók szemmel láthatóan nem tudtak új érvekkel előállni a gyásznapon. A politikai mantra hamar kialakult és rögzült, az antiszemitizmus elleni harc a fasizmus elleni küzdelemmel és a kelet-európaián értelmezett demokráciával lett azonos. A zsidóság sorsa, emlékezete eszköz lett a nagypolitika kezében.

Az emlékezés helyei hamar kialakultak a vasi megyeszékhelyen és később sem változtak. A vallásos, liturgikus elemekkel átszótt ünnepségek a Mártírok emlékműve, a száz év óta használatos Bercsényi utcai zsidó temető és a Batthyány téri imaterem háromszögében zajlottak. Az itt kialakított emlékhelyeket és a politikai, vallásos szimbolikát alig használó emléktáblákat a zsidóság teremtette önmagának, nem állami, városi szándékból jöttek létre. Szemmel láthatóan a fővárosi hitsortársasáiktól sem kaptak lelki és érdemi biztatást.

A soá után közvetlenül meghirdetett és megfogalmazott szándékokkal ellentétben a megemlékezések sora az egyre fogyatkozó lélekszámú zsidóság belső „ügye” maradt, nem lett „összvárosi” rendezvény. Ami pedig a koalíciós korszakkal együtt örökre eltűnt, az a július negyedikén, a gyásznapon zárva tartó üzletek „látványa”.¹⁹ A kommunista elit politikai törekvése következtében Szombathelyen is államosították a világháború előtti városarculatot alapvetően meghatározó zsidó üzleteket, boltokat.

A soá a helyi közösség kollektív emlékezetének új összetartó és identitásának meghatározó elemévé vált. Még azokat is szorosan a csoporthoz kapcsolta, akik már a szekularizáció útjára léptek. A zsidóság évezredes története során az „örizd meg és emlékezz” parancsa alapján szerveződött, most a modern tragédia, a trauma sokkja épült be az üldöztetés és a kirekesztés örökségébe. Még a langyos szél sem tudta felszárítani a múltat, ami a jövő közegében mindig új jelentéstartalmakat ad...

JEGYZETEK

- 1 Vát (Heimler) Jenő: Napfogyatkozás után. Bp., 1945
- 2 Hacker Iván: Auschwitz előtti napok. In: Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról. Szombathely, 2001. 126. o.
- 3 A könyv születési körülményeiről lásd: Bevezető In: Baljós a menny felettem. Vallomások a szombathelyi zsidóságról és a soáról. Szombathely, 2001. 15. o. és 19-21. o.
- 4 Heimler Ernő. Ki a jövőnek magot vet. Szombathely, 1978. 115-119. o. A városban 1969 és 1993 között viselte utca a nevét.
- 5 Bár írásai néha napvilágot láttak a helyi szociáldemokrata lapban. Vát Jenő: A szocializmus útján. = Új Vasvármegye, 1946. július 10. 1. o.
- 6 Komoróczy Géza: A zsidók története Magyarországon. Pozsony 2012. 886. o.
- 7 4228 = Szabad Vasmegeye, 1946. július 9. 3. o.
- 8 Leleplezték a deportált mártírok emlékművét. = Új vasvármegye, 1946. július 9. 3. o.
- 9 Leleplezték a deportált mártírok emlékművét. = Új vasvármegye, 1946. július 9. 3. o.
- 10 A Szabad Vasvármegye a Magyar Kommunista Párt ellenőrzése alatt állt, bár fejlécében demokratikus lapként tüntették fel. Az Új Vasvármegye a Szociáldemokrata Párt lapjaként jelent meg, míg a kisgazdák a Nyugati Kis Újságot birtokolták, ez utóbbi példányai csak töredékesen maradtak fenn Szombathelyen és nem tudni, hogy mit is írtak az emlékműavatásról.
- 11 Lelovich Jenő: Szimbólum és tanulság = Szabad Vasmegeye, 1946. július 10. 1. o.
- 12 A vérvád Kunmadarason. = Új Vasvármegye, 1946. június 6. 2. o.
- 13 G. Zs: Emlékezzünk. = Szabad Vasmegeye, 1946. július 4. 3. o.
- 14 Új Vasvármegye, 1946. június 22. 3. o. és július 16. 3. o.
- 15 Új Vasvármegye, 1946. július 24. 1. o.
- 16 A munkaszolgálatosok emlékűnepe = Új Vasvármegye, 1947. június 8. 3. o.
- 17 Szabad Vasvármegye, 1947. július 8. 2. o.
- 18 Szomorú évforduló = Új Vasvármegye, 1947. július 8. 2. o.
- 19 Hírek = Szabad Vasmegeye, 1947. július 6. 3. o

